

Pero Morača

NACIONALNO PITANJE U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU
I SOCIJALISTIČKOJ REVOLUCIJI 1941—1945

Aprilskim ratom i okupacijom nacionalno pitanje u Jugoslaviji još se više komplikovalo. Okupacione sile su nastojale da u najvećoj mjeri iskoriste postojeće nacionalne protivvrječnosti koje su bile osnovni uzrok unutrašnje krize i nestabilnosti Kraljevine Jugoslavije, pa utoliko i bitan faktor njenog kraha u aprilskom ratu. One su veoma dobro poznavale slabosti Kraljevine Jugoslavije, koje su nastale na tlu nerješениh međunacionalnih odnosa i maksimalno su ih koristile u pripremama za agresiju. Najviše pažnje posvećivale su krajnje nacionalističkim, separatističkim i profašističkim pokretima, pretvarajući ih u svoje agenture i uporišta pete kolone. Pored toga, te sile su imale snažne pozicije u reakcionarnim snagama nekih nacionalnih manjina, na prvom mjestu u folksođčerima, zatim Albancima in Mađarima, djelujući među njima na liniji jačanja revizionizma i iredentizma.

Do kog su stepena Njemačka i Italija i njihovi sateliti Bugarska i Mađarska računale s nerješениm nacionalnim problemima u Kraljevini Jugoslaviji jasno pokazuju Hitlerove smjernice za diobu njene teritorije, pripremljene još u danima aprilskog rata. Te su smjernice polazile od shvatanja da je Kraljevina Jugoslavija »vještačka državna tvorevina«, nastala oduzimanjem dijelova nacionalnih teritorija susjednih zemalja i prisilnim pripajanjem drugih naroda Srbiji. Time su fašistički okupatori motivisali aneksiju znatnog dijela jugoslovenske državne teritorije i stvaranje kvislinskih država.

U anektiranim oblastima okupacione sile su po kratkom postupku sprovodile pripreme za njihovo konačno vraćanje svojim »nacionalnim maticama« — Njemačkoj, Italiji, Bugarskoj, Mađarskoj i »Velikoj Albaniji«. U tom cilju provođena je denacionalizacija najokrutnijim sredstvima: sav upravni aparat doveden je iz metropole, zabranjena je upotreba domaćeg jezika, raspuštena su sva kulturno-prosvjetna i druga društva i udruženja, izmijenjeni su svi domaći nazivi ustanova, ulica itd. Odmah je protjerano sve kolonizirano srpsko i crnogorsko stanovništvo, a Njemačka je pristupila iseljavanju slovenačkog žvlja iz Donje Štajerske, Gorenjske i Mezičke doline. Bugarska je Makedonce proglasila bugarskim državljanima.

U isto vrijeme fašističke sile su, koristeći nerješeno nacionalno pitanje u Jugoslaviji, istupile kao »oslobodioci« nekih naroda. Tako su one inicirale stvaranje kvislinskih državnih tvorevina — »Nezavisne Države Hrvatske«, »Nezavisne Crne Gore« i »Velike Albanije«. »Velika Albanija« je nastala priključenjem većeg dijela Kosova i Metohije, zapadne Makedonije i pograničnog dijela

Crne Gore već ranije okupiranoj Albaniji. U sastav »Nezavisne Države Hrvatske« uključeni su Bosna i Hercegovina i Srem. Dok je stvaranje »Nezavisne Crne Gore« bio samo neuspjao pokušaj, jer je ova kvislinška tvorevina anulirana opštim ustankom crnogorskog naroda u julu 1941, okupatori su stvaranjem »Nezavisne Države Hrvatske« i »Velike Albanije« postigli značajne rezultate. Tu su oni požnjeli plodove politike zavađanja naroda Balkana, koju su vijekovima vodile sve velike sile, a u posljednjim decenijama i domaća vladajuća buržoazija. Na tlu tih dviju kvislinških tvorevina došlo je do prave eksplozije nacionalnog in vjerskog šovinizma. Srbi u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« i makedonsko, crnogorsko i srpsko stanovništvo u jugoslovenskim oblastima priključenim »Velikoj Albaniji« bili su stavljeni van zakona. Uslijedili su zabrana nacionalnog pisma i jezika, otpuštanje činovništva, prekrštavanje, iseljavanje, pa i fizično uništavanje, koje je, osobito na tlu ustaške države, primilo čudovišne razmjere. U sprovođenju nasilne denacionalizacije i uništavanja ustaški kvislingi su dobili aktivnu podršku vjerskih vrhova i dijela katoličkog sveštenstva.

Okupatorska politika korišćenja nerješениh međunacionalnih problema i favorizovanja jednog naroda u odnosu na drugi podstakla je porast nacionalizma, osobito u buržoaskim i malograđanskim slojevima. Na taj način su ustaška teroristička organizacija i druge kvislinške snage u Jugoslaviji osigurale sebi izvjesnu političku podršku.

Drugi značajan izvor produbljivanja jaza među narodima Jugoslavije bili su stavovi i politička aktivnost bivših vladajućih buržoaskih vrhova. Još u danima aprilskog rata počela su među njima optuživanja za uzroke poraza. Velikosrpski hegemonisti otvoreno su hrvatskom i drugim narodima pripisivali izdaju. Sukobi na toj liniji rasplamsali su se u krugovima emigrantske vlade i među brojnim liderima buržoaskih partija koji su s njom napustili zemlju. Tu su ubrzo izbile na površinu najreakcionarnije velikosrpske snage okupljene oko Srpskog kulturnog kluba. Takva atmosfera vladala je u redovima prozapadno orijentisane srpske buržoazije u zemlji. Ove snage koristile su progone nad srpskim stanovništvom u »Nezavisnoj državi Hrvatskoj«, Vojvodini, na Kosovu i Metohiji, u Sandžaku i Makedoniji radi raspirivanja nacionalističkih strasti i mržnje prema hrvatskom i drugim narodima. Na toj osnovi, odmah poslije okupacije, počelo je povezivanje velikosrpskih elemenata i stvaranje krajnje šovinističkog četničkog pokreta koji je ubrzo istupio s programom »Velike Srbije« i čišćenja njene teritorije od hrvatskog, muslimanskog, albanskog, mađarskog i življa drugih nacionalnosti. S druge strane, velike usluge okupatoru na liniji raspirivanja nacionalističkih strasti učinili su i vrhovi onih buržoaskih partija koje su pozivale narodne mase na pokornost i lojalnost prema »novom sistemu«. U tom pogledu istaknuto mjesto zauzma Mačekovo vodstvo Hrvatske seljačke stranke. Maček je svojim poznatim pozivom hrvatskom narodu na dan proglašenja »Nezavisne Države Hrvatske« na lojalnost prema ovoj kvislinškoj tvorevini i kasnijim prećutnim odobravanjem zločina nad srpskim stanovništvom i naporima da spriječi mobilizaciju hrvatskih masa u ustanak pomogao privremenu konsolidaciju ustaške vlasti, a time i produbljivanje jaza između hrvatskog i srpskog naroda. Sličnu ulogu vršili su i pojedini istaknuti lideri tradicionalnih građanskih stranaka u Sloveniji, od kojih su neki, u cilju koegzistencije s talijanskim okupatorom u Ljubljanskoj pokrajini, ušli u sastav tzv. Consulte.

Tako su se poslije aprilskog rata, nastojanjem okupatora i svih snaga domaće buržoazije, već zatečeni zatrovani nacionalni odnosi probudili do neslućenih razmjera. Razvijanje nacionalističkih strasti i huškanje jednog naroda protiv drugog pretvorilo se mjestimično i u pogrome, što je, opet, izazvalo otpore i težnju za osvetom. Na nacionalno izmješanim teritorijama prijetila je neposredna opasnost od bratoubilačkog istrebljenja.

Takva politika okupatora i stavovi domaće buržoazije pod okupacijom zadali su nov snažan udarac ideji jedinstva jugoslovenskih naroda. Sve buržoaske političke grupacije su svojim držanjem u uslovima okupacije još otvorenije postali faktori nacionalnog razdora i raspaljivanja nacionalističkih strasti.

Jugoslovenska vlada u emigraciji, koja se deklarirala za obnovu Kraljevine Jugoslavije, svoj najsnažniji oslonac u zemlji našla je u krajnje nacionalističkom velikosrpskom četničkom pokretu i bilo je jasno da bi obnova Kraljevine Jugoslavije značila povampirenje velikosrpske, ugnjetačke politike.

Suprotno političkim snagama buržoazije, koje su se pod okupacijom još više diferencirale na nacionalističkim osnovama, Komunistička partija Jugoslavije sačuvala je i poslije aprilskog rata svoje organizaciono jedinstvo da bi u uslovima okupacije nastavila da djeluje kao opštejugoslovenska politička snaga. U KPJ nije bilo nikakvih dilema u odnosu na fašističke agresore. Svjesna da fašistička okupacija donosi svim narodima najcrnje ropstvo, ona je učinila sve da ojača otpor u toku aprilskog rata. U isto vrijeme, nije imala nikakvih iluzija u pogledu snage i otporne moći Kraljevine Jugoslavije niti je otpor agresoru vezivala za njene odbrambene mogućnosti. Već 10. aprila 1941, kada su njemačke trupe ušle u Zagreb i diktirale proglašenje »Nezavisne Države Hrvatske«, Centralni komitet KPJ se odlučio na borbu protiv okupatora, bez obzira na sudbinu Kraljevine Jugoslavije. U proglasu narodima Jugoslavije od 15. aprila, pozivajući na produženje otpora agresoru, CK KPJ je osudio stvaranje kvislinške »Nezavisne Države Hrvatske« i pozvao hrvatski narod u borbu protiv ustaških zločinaca, ističući da će komunisti i radnička klasa Jugoslavije ostati »u prvim redovima borbe protiv osvajača« i da će u toj borbi istrajati »do konačne pobjede«. Već u tom proglasu CK KPJ je ukazao da će se u procesu borbe protiv agresora »rađati novi svijet« i da će se stvoriti »na istinskoj nezavisnosti svih naroda Jugoslavije slobodna, bratska zajednica«.

Očevidno je da se rukovodstvo KPJ nije kolebalo u pogledu državnog jedinstva jugoslovenskih naroda, ali je isto tako bilo nesumnjivo da su komunisti Jugoslavije bili samo za takvu državnu zajednicu koja će počivati »na istinskoj nezavisnosti« svih njenih naroda i koja će kao takva biti zaista njihova »slobodna bratska zajednica«.

KPJ je odmah uočila da je raspirivanje nacionalne mržnje i huškanje jednog naroda protiv drugog najmoćnije sredstvo u naporima okupatora da ojača sistem okupacije i ropstva u Jugoslaviji, da stvori povoljne uslove za eksploataciju njenih bogatstava i realizuje svoju politiku denacionalizacije i uništavanja jugoslovenskih naroda. Zbog toga je CK KPJ u proglasu povodom 1. maja 1941. istakao da će komunisti »još upornije organizovati i voditi borbu protiv okupatora i njegovih slugu u zemlji, protiv raspirivanja nacionalne mržnje i za bratstvo naroda Jugoslavije i svih naroda Balkana«.

Uprkos tome što je jugoslovenska državna teritorija bila ispresjecana mnoštvom novih »državnih« granica i okupacionih zona i što je time mogućnost

održavanja veza i usmjeravanja djelatnosti Partije bila veoma otežana, KPJ je, zahvaljujući svojim ilegalnim kanalima i već uhodanoj tehnici održavanja veza, odmah nastavila sa pripremama za oružanu borbu protiv okupatora na cijeloj teritoriji. Ona se već u početku orijentisala na razvijanje oslobodilačke borbe i u onim jugoslovenskim oblastima koje su poslije 1918. godine ostale van granica Kraljevine Jugoslavije. Tako je u svom proglasu slovenačkom narodu posljednih dana mjeseca aprila 1941. CK Komunističke partije Slovenije pozivao u borbu protiv okupatora cijeli slovenački narod, uključujući i »sve primorske i ko-ruške Slovence koji već dvadeset godina stenju pod jarmom tuđih imperialista«.

Izraz kontinuiteta u djelatnosti KPJ u uslovima okupacije i njenog shva-tanja jedinstva naroda Jugoslavije, kao najsnažnijeg faktora u borbi protiv okupatora i njegovih domaćih sluga, bilo je savjetovanje njenog rukovodećeg aktiva prvih dana mjeseca maja 1941. u Zagrebu. Na tom savjetovanju raz-rađena je platforma borbe protiv okupatora. U određivanju zadataka Partije, u cilju realizacije usvojene platforme, centralno mjesto zauzeli su zadaci nacionalnih i pokrajinskih organizacija u ostvarivanju jedinstva najširih narodnih slojeva unutar svake nacije i povezivanju oslobodilačke borbe svih naroda Jugoslavije. Pred KP Slovenije postavljen je zadatak da okupi sav slovenački narod, uključujući i one oblasti koje su ranije bile van granica Jugoslavije, u borbi protiv okupatora i da mu otvori jasnu perspektivu istinskog oslobođenja, s tim što će slovenački komunisti biti »spona koja će spajati borbu slovenačkog naroda sa borbom naroda Jugoslavije za nacionalno i socijalno oslobođenje«. Kao prvi zadatak pred Komunističku partiju Hrvatske i pokrajinske organi-zacije KPJ u Bosni i Hercegovini i Vojvodini postavljena je borba protiv ras-pirivanja nacionalne mržnje i zajednička borba svih, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost, protiv okupatora i njegovih domaćih slugu za slobodu i ravnopravnost svih naroda. Izvršavajući taj zadatak, komunisti u ovim više-nacionalnim zemljama i pokrajinama stvorice čvrste temelje jedinstva i ravno-pravnosti svih jugoslovenskih naroda u borbi za oslobođenje i srećniju buduć-nost. Pred komuniste Srbije postavljen je posebno zadatak da, organizujući oslobodilačku borbu srpskog naroda, razotkrivaju ulogu velikosrpske vladajuće buržoazije u prošlosti i njene mahinacije u cilju obnavljanja ugnjetačkog si-stema Kraljevine Jugoslavije. Na kraju je još jednom istaknuto da KPJ, uprkos tome što je Jugoslavija raskomadana, mora da djeluje kao jedinstvena politička snaga i da je za narode Jugoslavije jedina perspektiva zajednička borba za »slobodu, nezavisnost i bolju budućnost«.

Prvi uslov za uspješno sprovođenje ovako postavljenih stavova i zadataka bilo je jedinstvo same Partije. U tom pogledu problemi su se u početku jedino javili u pokrajinskoj organizaciji KPJ u Makedoniji, u čijem su rukovodstvu, poslije bugarske okupacije, a pod uticajem Bugarske radničke partije (komu-nista), preovladala shvatanja pojedinaca da se prekinu veze sa CK KPJ i da se makedonska organizacija priključi BRP(k). Zabuna koju je taj postupak izazvao u makedonskoj partijskoj organizaciji još je jasnije pokazala svu složenost nacionalnog pitanja u tadašnjoj jugoslovenskoj, pa i balkanskoj stvarnosti. Po-litika koju je rukovodstvo bugarske Partije vodilo prema Makedoniji potvrdila je da je i ono, kao i velikobugarska buržoazija, opterećeno nacionalističkim pretenzijama prema makedonskom narodu i da je pokušalo da iskoristi neza-dovoljstvo makedonskih masa ugnjetačkom politikom velikosrpske buržoazije

u Kraljevini Jugoslaviji. Zbog toga je odlučan otpor CK KPJ izdvajanju makedonske partijske organizacije iz KPJ i njenom priključenju bugarskoj Partiji imao duboko principijelan smisao i značaj. Radilo se u stvari o shvatanju suštine makedonskega nacionalnoga pitanja. Uprkos akciji Centralnog komiteta bugarske Partije, makedonski komunisti se nisu solidarisali sa tim promjenama. Takvo raspoloženje članstva bilo je odlučujući faktor u savlađivanju krize koja je nastala u partijskoj organizaciji KPJ u Makedoniji i njenom izrastanju u rukovodeću snagu narodnooslobodilačkog pokreta makedonskog naroda.

KPJ se nije zadržala samo na proklamovanju načela samoopredjeljenja i ravnopravnosti, koje će biti ostvareno poslije oslobođenja zemlje. Već u procesu organizovanja oslobodilačke borbe počela je i primjena tih načela u praksi. Zahvaljujući orijentaciji na afirmaciji KPJ kao nacionalne političke snage u društveno-političkom životu svakog pojedinog naroda, koju je odlučno sprovedilo Titovo rukovodstvo u godinama uoči rata, nacionalne partijske organizacije i njihova rukovodstva već su tada bila izrasla u samostalan faktor sposoban da opštu političku liniju Partije prilagodi uslovima i stvarnim potrebama svoje zemlje. Na taj način su se nacionalne organizacije KPJ identifikovale sa težnjama svojih naroda, a njihova rukovodstva su se afirmisala kao centri okupljanja svih progresivnih i patriotskih snaga. To je bilo jasno izraženo i u njihovom programu i svakodnevnoj praksi pokreta kojem su stajale na čelu. Znatne nacionalne specifičnosti, posebno one koje su proizlazile iz položaja svakog naroda u okviru Kraljevine Jugoslavije i pod okupacijom, uslovile su i specifičnu razradu programa narodnooslobodilačkog pokreta. Osvobodilna fronta Slovenije je u svom programskom dokumentu istakla tri osnovna načela: (1) pravo slovenačkog naroda na samoopredjeljenje, (2) oslobođenje i ujedinjenje rasparčanog slovenačkog naroda i (3) jedinstvo svih naroda Jugoslavije i Balkana u borbi za oslobođenje. U dokumentima partijske organizacije u Srbiji jače su došli do izražaja klasni odnosi, s obzirom na težnju velikosrpske buržoazije da, uz podršku zapadnih sila, obnovi stari ugnjetački poredak. Težište aktivnosti komunista u Bosni i Hercegovini, u nastojanjima da razviju narodnooslobodilački pokret, bilo je u borbi za bratstvo srpskog, hrvatskog i muslimanskog stanovništva ove pokrajine. Slične specifične nijanse došle su do izražaja i u konkretnim pravcima političke akcije ostalih nacionalnih i pokrajinskih organizacija KPJ.

Prirodno je da KPJ, poslije gorkog iskustva sa Kraljevinom Jugoslavije, nije u prvim etapama priprema i organizovanja oslobodilačke borbe isticala u prvi plan obnovu Jugoslavije. Za komuniste i za onaj dio naroda koji je još u godinama uoči rata prihvatio politički program KPJ, za cijeli revolucionarno-demokratski pokret, već od početka je bilo jasno da oslobodilačka borba neminovno znači i borbu za revolucionarni društveno-politički preobražaj, što je samo po sebi pretpostavljalo i rješenje nacionalnog pitanja. Ali osloboditi mase od nacionalističkih uticaja i obezbjediti njihovu mobilizaciju u narodnooslobodilački pokret bilo je takođe jedino moguće pod uslovom da im taj pokret i svojim programom i pogotovo svakodnevnom praksom pruži garanciju za ispunjenje njihovih socijalnih i nacionalnih težnji. U tome je prevashodno bila značajna afirmacija prava svakog naroda da sam odlučuje o svojoj sudbini. Zbog toga su komunisti Jugoslavije stalno isticali da to pravo svaki narod može ostvariti samo svojom vlastitom borbom. Drugim riječima, borba protiv oku-

patora i njegovih saradnika predstavljala je prvi uslov za izrastanje svakog naroda u subjekt svoje sudbine i ujedno osnovu za istinsko zbližavanje i ravnopravnost naroda Jugoslavije.

Realizacija takvih pogleda KPJ doživjela je već u početku oružane borbe svoju najsnažniju manifestaciju u stvaranju nacionalnih vojnih i političkih rukovodstava narodno-oslobodilačkog pokreta. Pored Vrhovnog plenuma Oslobodilne fronte Slovenije, koji se kao najviši politički forum narodno-oslobodilačkog pokreta slovenačkog naroda javlja sa svojim programom još prije početka oružane borbe, u svim zemljama i pokrajinama Jugoslavije, poslije 22. juna 1941, formiraju se vojna rukovodstva. Njihovo stvaranje potvrđuje i osnovna direktiva o organizaciji i zadacima partizanskih odreda, koju je izradio Tito. Ova nacionalna rukovodstva su se još više afirmisala poslije poznatog savjetovanja u Stolicama 26. septembra 1941, kada je, saobrazno stepenu razvitka oružane borbe, istaknuta potreba za povezivanjem dejstava partizanskih odreda i planiranjem krupnijih akcija u cilju stvaranja prostranijih i stabilnijih oslobođenih teritorija. S tim u vezi odlučeno je i da se nacionalni i pokrajinski štabovi u Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Makedoniji organizuju kao glavni štabovi.

U tako postavljenoj ulozi nacionalnih i pokrajinskih vojnih rukovodstava izražavala se težnja da se u svijesti svakog naroda razvije saznanje o tome da je stvaranje vlastite oružane sile osnovna garancija istinskog nacionalnog oslobođenja i izvojevanja prava na samoopredjeljenje. U tome je bio smisao isticanja nacionalnih obilježja partizanskih odreda, a zatim postavljanja organizacije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije kao jedinstvene oružane snage, u čijem su sastavu bile narodnooslobodilačke vojske Slovenije, Hrvatske, Srbije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Ostvarujući princip ravnopravnosti, narodnooslobodilački pokret je formirao i posebne albanske, muslimanske, čehoslovačke, mađarske, italijanske, poljske, bugarske i njemačke vojne formacije, afirmišući na taj način u praksi nacionalnu politiku KPJ. Pri svemu tome, strogo su poštovane sve nacionalne posebnosti — jezik, nacionalni amblemi i druga nacionalna obilježja.

U 1941. godini počinju se formirati i najviša nacionalna politička tijela narodnooslobodilačkog pokreta. Pored toga što je Vrhovni plenum Oslobodilne fronte djelovao još od aprila 1941. kao političko tijelo, u septembru se taj plenum konstituisao i kao Slovenački narodnooslobodilački odbor, preuzimajući funkcije najvišeg organa vlasti. U novembru 1941. u oslobođenom Užicu izabran je Glavni narodnooslobodilački odbor Srbije, a početkom 1942. godine formiran je i Narodnooslobodilački odbor Crne Gore. U isto vrijeme tekao je proces stvaranja masovnih antifašističkih organizacija. Neke od njih su već u 1941. godini izrasle u jedinstvene nacionalne, odnosno pokrajinske organizacije, kakve su bile Srpski narodnooslobodilački omladinski savez, Mladinska oslobodilna fronta, Crnogorska narodna omladina i Narodnooslobodilački omladinski savez Bosne i Hercegovine. Na isti način stvaraju se kasnije i druge antifašističke organizacije, uključujući i Narodnooslobodilački front.

Iako je u vrijeme pripremanja i razvijanja ustanka nacionalno pitanje u praksi KPJ izbilo u prvi plan, ono je u njenom političkom programu bilo i ostalo u suštini dio opšteg pitanja borbe za oslobođenje i društveni preobražaj. Partija je već u svojim prvim dokumentima od aprila 1941. godine jasno i ne-

dvosmisleno isticala da je borba protiv okupatora i njegovih domaćih saradnika u isto vrijeme i borba protiv povratka na stari, truli i preživjeli politički sistem, da su njeni ciljevi, kako je to rečeno u dokumentu Majskog savjetovanja: »socijalno i nacionalno oslobođenje«. KPJ se nije zadržala samo na iznošenju perspektive društvenog preobražaja već je od početka u praksi ustanka jasno isticala njegovu društveno-političku suštinu i orijentaciju.

Orijentacijom na nacionalnu afirmaciju i naglašavanje nacionalnog karaktera ustanka nije izražavana težnja s nekim opštim i natklasnim nacionalnim jedinstvom, za nacionalnim jedinstvom po svaku cijenu. Borba za nacionalno jedinstvo nije pretpostavljala samo borbu protiv povratka na stari hegemonistički i centralistički sistem. Bitna i stalno prisutna komponenta u naporima da se ostvari najšire nacionalno jedinstvo bila je i borba protiv svih onih snaga domaće, nacionalne, buržoazije koje su saradivale sa okupatorom ili su, vezane za vladajuće vrhove u emigraciji, priželjkivale obnovu Kraljevine Jugoslavije i starog političkog sistema. U prvim dokumentima nacionalnih i pokrajinskih rukovodstava poslije aprilskog rata uvijek je, pored odgovornosti velikosrpske hegemonističke buržoazije, isticana i odgovornost »vlastite«, domaće buržoazije, odnosno njenih vodećih političkih partija. Kasnije, u pripremama i u vrijeme pokretanja oružane borbe, sve je više u prvi mah izbijao sukob sa vrhovima nacionalnih buržoazija oko odnosa prema okupatoru. Ubrzo se pokazalo da borba za nacionalno jedinstvo i za nacionalnu afirmaciju nosi u sebi i borbu za izolovanje »vlastite« buržoazije, koja nije birala sredstva da spriječi razvijanje ustanka. Kako i velikosrpska, i druge nacionalne buržoazije vidjele su u ustanku glavnu opasnost za svoje klasne pozicije. Čak i one njihove frakcije koje su se u početku držale rezervisano prema okupatoru, širenjem oružane borbe, usmjeravale su svoje glavne napore protiv ustanka, da bi se konačno našle u jedinstvenom frontu okupatora i njegovih domaćih saradnika. Prema tome, borba za nacionalno jedinstvo na platformi narodnooslobodilačkog pokreta od početka je imala klasno obilježje, a slamanje fronta unutrašnje, nacionalne buržoaske reakcije bio je bitan uslov i istinskog nacionalnog oslobođenja i ostvarenje prava na samoopredjeljenje.

To znači da je parola »nećemo povratak na staro« značila ne samo borbu protiv obnove velikosrpske hegemonije već ujedno i borbu za duboke socijalne preobražaje. To je već u početku ustanka bilo jasno izraženo ne samo u činjenici da je Komunistička partija bila i ostala jedina vodeća snaga ustanka i narodnooslobodilačkog pokreta već i u cjelokupnoj praksi toga pokreta. Cio mehanizam pokreta izrastao je iz novih društveno-političkih snaga i na novim osnovama. Između strukture stare države i oslobodilačkog pokreta nije bilo nikakvog neposrednog kontinuiteta. Partizanski odredi bili su u svemu, u poređenju sa vojskom stare države, nova oružana sila. Isti je slučaj i sa narodnooslobodilačkim odborima, koji se javljaju kao organi vlasti naoružanog naroda namjesto starih opštinskih uprava, sreskih načelstava itd., a i s raznim oblicima političkog organizovanja u ustanku.

Takav karakter narodnooslobodilačke borbe bio je realna osnova na kojoj se razvijalo saznanje u svijesti svakog našeg naroda o njegovim stvarnim neprijateljima i saveznicima. Narode Jugoslavije nije zbližavala samo zajednička borba protiv okupatora već i borba protiv domaće buržoazije, koja nije zazirala

od toga da u saradnji sa okupatorom brani osnove starog društveno-političkog sistema. Vodeći borbu protiv okupatora, srpski narod je u isto vrijeme nosio glavni teret borbe i protiv velikosrpske buržoaske reakcije, protiv četničkog pokreta, koji je istupao sa krajnje šovinističkim programom prema svim drugim našim narodima. Narodnooslobodilački pokret hrvatskog naroda, vodeći borbu protiv okupatora, nosio je takođe glavni teret borbe protiv zločinačkog ustaškog režima i ujedno protiv Mačekovog vođstva Hrvatske seljačke stranke, koja je svojom politikom lojalnosti i pasivnosti podržavalo okupatora i kvislinga Pavelića. Slovenački narodnooslobodilački pokret, vodeći borbu protiv okupatora, u isto vrijeme se odlučno borio protiv slovenačke buržoaske reakcije, čiji su vrhovi nastojali da u saradnji sa okupatorom očuvaju osnove starog društvenog sistema. Crnogorski narod je u 13-julskom ustanku slomio pokušaj domaćih separatista da stvore kvislinšku državu u sastavu Musolinijeve Italije i vodio je borbu protiv crnogorske buržoazije koja se uključila u velikosrpski četnički pokret. Makedonski narodnooslobodilački pokret, vodeći borbu protiv okupatora i velikobugarskih elemenata, borio se i protiv domaćih separatističkih kvislinških snaga i protiv pokušaja velikosrpskog četničkog pokreta da stvori svoja uporišta u Makedoniji.

Svaki narod je, dakle, u svojoj oslobodilačkoj borbi morao prvenstveno da krši otpor »vlastite«, nacionalne buržoazije. Time je stvarao osnovne pretpostavke svoga društveno-političkog preporoda i u isto vrijeme slamao napore nacionalističkih snaga, koje su nastojale da izazovu bratoubilački rat među narodima Jugoslavije. To je u praksi oslobodilačke borbe imalo od samog početka izuzetan značaj, osobito u onim oblastima Jugoslavije u kojima živi nacionalno izmješano stanovništvo i u kojima su okupator i njegovi domaći saradnici činili sve da izazovu bratoubilačke pokolje i istrebljenja. U Bosni i Hercegovini, na Kosovu i Metohiji, u Vojvodini, u pojedinim oblastima Hrvatske i Makedonije težište aktivnosti KPJ, odmah poslije aprilskog rata, bilo je na razotkrivanju prave suštine okupatorske i kvislinške politike zavađanja naroda na vjerskoj i nacionalnoj osnovi. Pojave bratoubilačkih borbi i međusobnog istrebljenja, koje su osobiti na tlu Bosne i Hercegovine uzele dramatične razmjere, dovodile su u pitanje ne samo mogućnost razvijanja oslobodilačke borbe već i nacionalni opstanak samih naroda. Partija i sve snage oslobodilačkog pokreta morale su da vode upornu i dugotrajnu borbu da bi otklonile opasnost od bratoubilačkog rata. Dio ustanika iz redova srpskog naroda prišao je četnicima koji su istupali sa osvetničkim parolama protiv hrvatskog i muslimanskog naroda. Na toj osnovi se kao protivteža ustanku, pored ustaških kvislinga, obrazovao i velikosrpski četnički pokret. U takvim uslovima politika bratstva i jedinstva naroda mogla je da pobjeđuje srazmjerno porastu saznanja u narodnim masama o istovjetnosti njihovih socijalnih i nacionalnih interesa. Narodnooslobodilački pokret morao se u očima naroda afirmisati kao jedinstveni pokret svih naroda Bosne in Hercegovine. Tu afirmaciju pribavljale su mu njegove oružane snage odlučnom borbom protiv okupatora i svih njegovih domaćih saradnika. Partizanski odredi i brigade branili su srpska naselja od ustaških, a muslimanska i hrvatska od četničkih bandi. Snažan faktor afirmacije politike bratstva i jedinstva naroda bila je svakodnevna revolucionarno-demokratska praksa organa nove narodne vlasti i aktivnosti političkih organizacija

narodnooslobodilačkog pokreta. Zahvaljujući tome, postepeno je grupisanje masa na vjerskoj i nacionalističkoj osnovi ustupalo mjesto grupisanja na oslobodilačkoj i revolucionarnoj bazi, na istovjetnosti osnovnih interesa narodnih masa, bez obzira na vjerske, nacionalne i druge razlike.

Boreći se odlučno za nacionalnu afirmaciju i sprovodeći u praksi od početka ustanka orijentaciju na razvijanju nacionalne samosvjesti i pretpostavki koje su značile garanciju da će svaki narod u oslobodilačkoj borbi izvojevati pravo da sam odlučuje o svojoj sudbini, KPJ se ni u jednom trenutku nije dvoumila u pitanju jedinstva naroda Jugoslavije. Jugoslovenski komunisti bili su od samog početka za jedinstvo ravnopravnih naroda. U tom pogledu nisu dozvoljavali nikakve rezerve. Za njih je jedinu osnovu budućeg državnog jedinstva naroda Jugoslavije činilo saznanje o istovjetnosti osnovnih interesa i ciljeva izraženih u oslobodilačkoj borbi i njenom demokratsko-revolucionarnom sadržaju. Uporedo sa sazrijevanjem toga saznanja, koje je narastalo u procesu oslobodilačkog i revolucionarnog rata, sazrjevale su i realne pretpostavke za stvaranje nove državne zajednice jugoslovenskih naroda.

Prvi krupni koraci u tom pravcu učinjeni su krajem 1942. godine. Na inicijativu CK KPJ i na poziv Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, 26/27. novembra 1942. u oslobođenom Bihaću održana je Osnivačka skupština Avnoja. Skupštinu su sačinjavali »predstavnici naroda svih zemalja Jugoslavije«. U osnovnom dokumentu ove Skupštine — Rezoluciji o osnivanju Avnoja — konstatovano je, između ostalog, da je u plamenu narodnog ustanka, koji je zahvatio sve narode i sve zemlje Jugoslavije, ostvareno borbeno jedinstvo svih rodoljubivih snaga naših naroda...« U Rezoluciji se jasno ukazuje na jedinstvo interesa svih naroda Jugoslavije, izraženo prvenstveno u oružanim snagama narodnooslobodilačkog pokreta i u organima nove narodne vlasti, oko kojih se okupljaju patriotske i progresivne snage svakog naroda. Ističući stepen ostvarenog jedinstva u oslobodilačkoj borbi u svakoj zemlji i pokrajini, Rezolucija ocjenjuje izdajničku ulogu buržoaskih vrhova u nacionalnim okvirima i njihovu ulogu u raspirivanju šovinizma i bratoubilačke borbe. U tom pogledu posebno je naglašena uloga četničkog pokreta i jugoslovenske vlade u izbjeglištvu. Na kraju, u Rezoluciji se konstatuje da su se predstavnici narodnooslobodilačkog pokreta iz svih zemalja Jugoslavije saglasili da se Avnoj konstituiše »kao najširi politički izraz ostvarenog čvrstog jedinstva naroda Jugoslavije, izraz njihove nesalomljive volje za pobjedu nad okupatorima i njihovim svim slugama i pomagačima...«. Avnoj i njegov Izvršni odbor će sa Vrhovnim štabom vršiti ulogu »vrhovnog rukovodioca« i »političkog predstavnika« narodnooslobodilačke borbe. Njihov osnovni zadatak je »daljnje razvijanje jedinstvenosti napora svih naroda Jugoslavije za izvojevanje konačnog oslobođenja za sve njih i za stvaranje uslova za punu njihovu slobodu i ravnopravnost u slobodnoj bratskoj zajednici...«.

Ubrzo poslije osnivačke skupštine Avnoja zbile su se još dvije značajne manifestacije bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije u narodnooslobodilačkoj borbi. Bili su to osnivačka konferencija Antifašističkog saveza žena Jugoslavije i osnivački kongres Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije, održani u decembru 1942. godine.

Upravo tada, u decembru 1942, pojavio se u organu KPJ, »Proleter«, poznati Titov članak »Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke

borbe«. Osnovni smisao članka je u tome da se pokaže da je narodnooslobodilačka borba jedini put u bolju budućnost, slobodu i ravnopravnost svih naroda Jugoslavije. Bio je namjenjen prije svega onima koji se još uvijek »boje za svoju sudbinu i strahuje pred budućnošću«. Tito je istakao da »bratstvo i borbeno jedinstvo koje se kuje u ovoj teškoj oslobodilačkoj borbi... daje jasnu perspektivu da će sloboda i nezavisnost naših naroda biti zaista izvojevani, da u Jugoslaviji ne smije više biti nacionalnog ugnjetavanja i socijalnog izrabljivanja«. Ono što je jasno svakom antifašisti i rodoljubu, pisao je Tito, nikako neće da shvate jugoslovenski izbjeglički vrhovi — da povratka na stari ugnjetачki sistem nema, da se u oslobodilačkom ratu ruše temelji hegemonije i bespravlja. On je posebno ukazao na činjenicu da se u redovima oslobodilačke armije bore u ogromnoj većini upravo Srbi, da svi narodi Jugoslavije u srpskom narodu imaju »najboljeg i najdoslednijeg saveznika«. Povezanost narodnooslobodilačke borbe i nacionalnog pitanja Tito je formulisao na sljedeći način: »Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna, kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, pored pobjede nad fašizmom, i pobjedu nad onim što je bilo za prošlih režima, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije...«

U to vrijeme KPJ je posebnu pažnju poklanjala razvitku oslobodilačke borbe u Makedoniji. Da bi do kraja izrazio stav KPJ u makedonskom nacionalnom pitanju i još efikasnije izbio sve adute nosiocima velikobugarske politike, koji su makedonski narod zastrašivali baukom velikosrpskog hegemonizma pripisujući narodnooslobodilačkom pokretu osvajačke ciljeve prema Makedoniji, CK KPJ je donio odluku o stvaranju Centralnog komiteta KP Makedonije i za rasplamsavanje oslobodilačke borbe makedonskog naroda.

Poslije stvaranja Avnoja, saobrazno stepenu razvitka narodnooslobodilačkog pokreta u pojedinim zemljama Jugoslavije, tekao je proces izgrađivanja osnova nove državne organizacije. Težište je bilo na sprovođenju onih mjera koje su neposrednije afirmisale princip ravnopravnosti. U tom pogledu je svakako najznačajnije stvaranje nacionalnih političkih tijela koja su preuzimala funkciju najviših organa vlasti u pojedinim zemljama. Osnivačka skupština Avnoja, svojim deklarisanjem za ravnopravnost naroda, samo je podstakla inicijativu nacionalnih faktora u tome pravcu. Stvaranje pomenutih nacionalnih tijela u svakom pojedinom slučaju došlo je kao izraz prelomnih pobjeda narodnooslobodilačkog pokreta u nacionalnim okvirima.

Sredinom juna 1943. održana je Osnivačka skupština Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, koje se konstituisalo kao najviše političko tijelo narodnooslobodilačkog pokreta Hrvatske. Ono je odobrilo rad i stavove Avnoja, izjasnilo se za državno jedinstvo jugoslovenskih naroda na osnovama ravnopravnosti i stvorilo svoj Izvršni odbor za usmjeravanje djelatnosti već razvijenog mehanizma narodne vlasti na tlu Hrvatske. U istom duhu protekao je i Zbor poslanika slovenačkog naroda septembra 1943. godine. U novembru 1943. održane su osnivačke skupštine zemaljskih antifašističkih vijeća Crne gore i Bosne i Hercegovine. Poseban značaj za postavljanje osnova nove Jugoslavije i za primjenu u praksi principa ravnopravnosti, kao osnovice novih odnosa bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda, bilo je određivanje statusa Bosne i Hercegovine. Njena heterogena nacionalna struktura bila je konstantno predmet sukoba između srpske i hrvatske buržoazije i izvor raspirivanja šovi-

nizma, što su okupacione sile poslije aprila 1941. do maksimuma koristile. Ustaški kvislinzi su tada odlučili da u Bosni i Hercegovini iskorjene srpsko stanovništvo, a četnički pokret Draže Mihailovića proklamovao je svoj program čišćenja Bosne i Hercegovine od muslimanskog i hrvatskog življa. Zbog toga je stav osnivačke skupštine Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine da se Bosna i Hercegovina uključe u novu Jugoslaviju kao ravnopravna federalna jedinica bio od istorijskog značaja za regulisanje nacionalnih odnosa, na osnovama koje će ovu pokrajinu od kamena spoticanja pretvoriti u most razumjevanja i zbližavanja svih naroda Jugoslavije, posebno srpskog i hrvatskog.

U 1944. godini nacionalna tijela adekvatnog karaktera formirana su i u Makedoniji i Srbiji. U isto vrijeme, stvaranje antifašističkih vijeća odnosno glavnih NOO-a u Sandžaku, Vojvodini i na Kosovu i Metohiji ukazuje na izvanrednu pažnju koju je KPJ poklanjala nacionalnom pitanju u toku oslobodilačkog rata. Stvaranjem ovih tijela Partija je željela da što doslednije istakne svoj stav u pogledu budućnosti svake nacionalne formacije, svake nacionalnosti ili etničke grupe u okvirima Jugoslavije. S druge strane, stvaranje antifašističkih vijeća u ovim nacionalno izmješanim pokrajinama i oblastima došlo je takođe kao rezultat aktiviranja osnovnih narodnih masa u oslobodilačkom pokretu.

Nesumljivo je da je afirmacija politike bratstva naroda u oslobodilačkoj borbi bitno uticala i na one inostrane državljane, prvenstveno antifašistički orijentisane pripadnike raznih okupacionih formacija da stupaju u NOVJ. Ovo je osobito došlo do izražaja u pristupanju narodnooslobodilačkom pokretu velikog broja Italijana, koji su se zatekli u italijanskim okupacionim jedinicama u Jugoslaviji prilikom kapitulacije Italije. Takođe je i više vojnika iz bugarskih okupacionih jedinica pristupilo srpskim i makedonskim partizanskim formacijama. U sastavu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije borio se i znatan broj sovjetskih građana, koji su oslobođeni ili bježali iz njemačkog zarobljeništva. U završnoj etapi rata na tlu Jugoslavije formirane su i jedinice austrijskih državljana.

Politika bratstva naroda bila je izraz internacionalističke orijentacije narodnooslobodilačkog pokreta. Oružanu borbu protiv okupatora KPJ je smatrala i kao svoju obavezu prema prvoj zemlji socijalizma — SSSR-u, i prema svim drugim proleterskim i antifašističkim pokretima u svijetu. Razrađujući svoju političku platformu oslobodilačke borbe, KPJ je u isto vrijeme isticala ideju bratstva i sloge balkanskih naroda u borbi protiv fašističkih agresora, za oslobođenje i socijalni preporod. Sve vrijeme rata KPJ je ulagala napore za razvijanje suradnje sa komunističkim partijama i oslobodilačkim pokretima balkanskih i drugih susjednih zemalja. Veliku pomoć i podršku pružala je KPJ u stvaranju a zatim i u konsolidovanju Komunističke partije Albanije i u njenim naporima da organizuje narodnooslobodilačku borbu albanskog naroda. Od samog početka ustanka KPJ je bila inicijator saradnje s bugarskom komunističkom partijom u borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Ta su nastojanja, uprkos razlikama u političkoj platformi i taktici, dala značajne rezultate. Narodnooslobodilački pokret srpskog i makedonskog naroda omogućio je stvaranje prvih bugarskih partizanskih brigada na jugoslovenskoj teritoriji. Makedonske

partizanske snage ostvarile su saradnju sa grčkim oslobodilačkim pokretom. Poslije kapitulacije Italije između italijanskog pokreta otpora i jugoslovenskog narodnooslobodilačkog pokreta razvila se plodna saradnja. U završnoj etapi rata uspostavljeni su kontakti i sa pokretima otpora Mađarske i Austrije. Na tlu Slovenije formirane su prve austrijske partizanske jedinice.

Svojim uspjesima i slobodarskim idejama oslobodilački pokret naroda Jugoslavije stekao je simpatije i dobio podršku svih antifašističkih i progresivnih snaga u svijetu. Bio je odlučujući faktor u okupljanju ogromne većine Jugoslovena koji su se našli izvan granica svoje zemlje — u zarobljeničkim i koncentracionim logorima ili kao ekonomska emigracija u raznim zemljama Evrope i Amerike. Hiljade Jugoslovena učestvovala su u pokretima otpora okupiranih evropskih zemalja, a u nekima od njih formirane su i posebne jugoslovenske partizanske jedinice. Oko borbenih i slobodarskih ideja narodnooslobodilačkog pokreta okupila se ogromna većina Jugoslovena u zarobljeničkim i koncentracionim logorima u Njemačkoj, Italiji i drugim zemljama. Hiljade Hrvata i Slovenaca iz Istre i Slovenačkog primorja, koji su bili mobilizirani u italijansku fašističku armiju, prilikom kapitulacije Italije dobrovoljno se opredjelilo za stupanje u NOVJ.

Državotvorne odluke Drugog zasjedanja Avnoja, koje su bile izraz osnovnih pobjeda revolucije, ozakonile su nove odnose među našim narodima i nove osnove na kojima će biti izgrađena njihova državna zajednica. U Deklaraciji Avnoja konstatovano je da je narodnooslobodilački pokret izrastao iz oslobodilačke borbe svih naroda Jugoslavije, da su u toku te borbe »skršeni ostaci velikosrpske hegemonističke politike« i »reakcionarnog separatizma« i postavljene osnove »za stvaranje buduće bratske, demokratske, federativne zajednice naših naroda, nove Jugoslavije, izgrađene na ravnopravnosti njenih naroda«. U Deklaraciji se utvrđuje odgovornost jugoslovenske vlade, reakcionarne monarhističke klike i kralja Petra II zbog njihovih nastojanja da izazovu bratoubilački rat među narodima Jugoslavije, što ih je odvelo u nacionalnu izdaju.

Odlukama Avnoja, koje su ozakonile smjenu vlasti izvršenu revolucionarnim putem u okviru narodnooslobodilačke borbe, posebno su utvrđeni principi organizacije nove države sa stanovišta njene mnogonacionalne strukture. U tom smislu usvojena je i posebna odluka »o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu«. Polazeći od »prava svakog naroda na otcjepljenje ili ujedinjenje sa drugim narodima« i rukovodeći se »istinskom voljom svih naroda Jugoslavije, osvjedočenom u toku trogodišnje zajedničke narodnooslobodilačke borbe koja je skovala nerazrušivo bratstvo naroda Jugoslavije«, u odluci Avnoja se utvrđuje:

prvo, da »narodi Jugoslavije nikada nisu priznali i ne priznaju razbijanje Jugoslavije od strane fašističkih imperijalista« i da su »dokazali u zajedničkoj oružanoj borbi svoju čvrstu volju da ostanu i dalje ujedinjeni u Jugoslaviji«;

drugo, »da bi se ostvario princip suverenosti naroda Jugoslavije, da bi Jugoslavija predstavljala istinsku domovinu svih svojih naroda i da nikad više ne bi postala domenom bilo koje hegemonističke klike, Jugoslavija se izgrađuje i izgradiće se na federativnom principu, koji će obezbijediti punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine«.

U ovoj odluci se ukazuje da su u dotadašnjem razvitku oslobodilačke borbe već postavljene realne osnove izgradnje nove Jugoslavije na federativnom principu. One se izražavaju u činjenici da »osnovne organe narodne vlasti kod pojedinih naroda Jugoslavije predstavljaju narodnooslobodilački odbori i zemaljska antifašistička vijeća narodnog oslobođenja...« i da je Avnoj »vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo naroda Jugoslavije i vrhovni predstavnik suvereniteta naroda i države Jugoslavije kao cjeline«.

Odluka posebno ističe da će se »nacionalnim manjinama u Jugoslaviji obezbjediti sva nacionalna prava«.

Time je narodnooslobodilački pokret u osnovi rješio jedno od bitnih političkih pitanja jugoslovenskog društva. Međunacionalni odnosi zasnovani na principu ravnopravnosti javili su se od samog početka oružane oslobodilačke borbe kao faktor zbližavanja i bratstva naroda. Ideja bratstva postala je takva materijalna sila da su s njom morali računati i najodlučniji neprijatelji narodnooslobodilačkog pokreta. Čak se i u krugovima bivših vlastodržaca u emigraciji počelo govoriti o uređenju obnovljene kraljevine na federativnom principu. Velikosrpski četnički pokret, koji je do tada stajao iza programa »Velike Srbije« i čišćenja svih njenih teritorija od »nesrpskih elemenata« i koji je taj svoj program ostvario svuda gdje je stigao pokoljima muslimanskog, hrvatskog, albanskog i stanovništva drugih »nesrpskih« narodnosti, izjasnio se na svom kongresu u selu Ba, januara 1944. godine, za obnovu Jugoslavije u obliku »ustavne monarhije na federativnom principu«. Jugoslovenska stvarnost primorala je velikosrpske hegemoniste da se na riječima odreknu osnova na kojima je počivala njihova vladavina. S druge strane, buržoaski vrhovi u Hrvatskoj i Sloveniji vidjeli su jedini spas od revolucije u izdvajanju Hrvatske i Slovenije iz Jugoslavije uz pomoć zapadnih savezničkih sila. Mačekovo vodstvo Hrvatske seljačke stranke planiralo je da iskoristi preostale snage Pavelićeve kvishinske države da bi se oduprlo ofanzivi Narodnooslobodilačke vojske. Ono se takođe izjašnjavalo za stvaranje hrvatsko-slovenačke katoličke države sa osloncem na Vatikan. Ali sve su to ostale samo prazne mahinacije propalih političara koji više nisu imali nikakvu snažniju podršku u narodu.

U završnoj etapi oslobodilačkog rata, u skladu sa odlukama Avnoja, dalje je izgrađivana državna organizacija nove Jugoslavije. U 1944. godini zemaljska antifašistička vijeća, sprovodeći odluku o federativnom uređenju, konstituisala su se u najviša zakonodavna i izvršna predstavnička tijela, a poslije stvaranja Privremene vlade Demokratske Federativne Jugoslavije, 7. marta 1945, formirane su vlade federalne Hrvatske, Slovenije, Srbije, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Crne Gore. Tada su se rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta izjasnila za autonomni status ovih pokrajina u okviru federalne Srbije. Na taj način nova Jugoslavija je izašla iz rata kao organizovana država ravnopravnih naroda.

Revolucionarni zahvati u oblasti društveno-ekonomskih odnosa u završnoj etapi rata još su snažnije izrazili karakter društvenih preobražaja koji su vršeni u okviru narodnooslobodilačke borbe. Posebno je proces eksproprijacije izdajničke buržoazije i prelazak njene imovine u državno vlasništvo afirmisao socijalistički karakter narodne vlasti. Taj je faktor još jasnije određivao osnove na kojima se izgrađuje društvena struktura nove Jugoslavije i uticao na jačanje jedinstva radničke klase i drugih radnih slojeva, na još snažniju afirmaciju

istovjetnosti interesa naroda Jugoslavije u borbi za socijalistički pravac razvitka. To je dalo nove podsticaje jačanju bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda.

Svi pokušaji neprijatelja nove Jugoslavije da spriječe ozakonjenje tekovina revolucije naišli su na jedinstven otpor njenih naroda. Ostaci kontrarevolucije, čije je istureno uporište bila »legalna opozicija« formirana oko buržoaskih predstavnika koji su na temelju sporazuma Tito-Šubašić ušli u Privremenu vladu i Avnoj, u svojim otporima konsolidaciji prilika u ratom razorenoj zemlji i socijalističkom pravcu njenog razvitka, izjašnjavali su se i protiv načina na koji je sproveden federativni princip uređenja nove Jugoslavije. Pri tome im je najviše smetala ravnopravnost makedonskog naroda. Bio je to glas poražene velikosrpske hegemonističke buržoazije. »Legalna opozicija« se prilikom donošenja Zakona o Konstituenti izjašnjavala protiv principa njene dvodomnosti, odnosno protiv toga da Ustavotvornu skupštinu čini, pored Savezne skupštine, i Skupština naroda, koja bi izražavala višenacionalni karakter države i garantovala ravnopravnost njenih naroda.

Poslije odluke Avnoja o federativnom uređenju i svega onoga što je u završnoj etapi rata bilo sprovedeno da bi se ta odluka oživotvorila, ravnopravnost i bratstvo naroda Jugoslavije ponovno su zauzeli najistaknutije mjesto u Programu Narodnog fronta Jugoslavije, koji je usvojio njegov Prvi kongres održan početkom avgusta 1945. godine i koji je bio osnova aktivnosti milionskih masa ujedinjenih u Narodnom frontu za vrijeme izborne kampanje za Ustavotvornu skupštinu. Izbori za Konstituantu, novembra 1945, bili su još jedna svojevrsna i ubjedljiva potvrda jedinstva najširih narodnih slojeva i bratstva naroda i narodnosti Jugoslavije.

Summary

THE NATIONAL QUESTION DURING THE NATIONAL LIBERATION WAR AND THE SOCIALIST REVOLUTION 1941—1945

At the beginning of the paper the author examines the extent to which the unresolved national question and differences among nations in the Kingdom of Yugoslavia formed the basis for the establishment of the system of occupation by the occupying forces after the April war in 1941. It is pointed out that the division of the Yugoslav state territory was motivated by the assumption that the Kingdom of Yugoslavia had been established by the seizure of individual territories from neighbouring countries and involuntary attachment of other Yugoslav territories to Serbia. On this basis Germany, Italy, Bulgaria and Hungary annexed considerable parts of Yugoslavia whereas they proclaimed some Yugoslav areas to be »liberated« by creating treasonous state territories. The aim of such solutions was to deepen disagreements among the different Yugoslav nations and to denounce definitely the idea of the unity of its nations in one state. The paper also indicates that the occupying forces when carrying out this policy were helped by the former leading structures and especially by different nationalistic, separatistic and profascist political groups in the country.

Then the author analyzes in detail the programme guidelines of the Communist Party of Yugoslavia under conditions of occupation, especially its viewpoints on the methods whereby complex national problems might be solved under the conditions of the National Liberation War. It is especially emphasized that the Communist Party of Yugoslavia did not accept the division of the state territory of Yugoslavia by the occupying forces, that the design of its programme was based on the assumption that the struggle for liberation was an equal concern of each Yugoslav nation, that

only by its own struggle could each of them gain its right to decide on its fate so that in the common fight against the occupying forces and their local collaborators an awareness of the necessity to rebuild Yugoslavia as a state on the new basis of fraternity among nations and their complete equality might be aroused.

The main part of the paper is dedicated to the analysis of the realization of the Party's programme concepts so that individual stages in solving the national question in the National Liberation War and revolution in the period 1941—1945 are presented.

Already in the first stage this policy was carried out especially by establishing national and political leaderships of the uprising, the national political organizations of the National Liberation Movement, which became national gathering points and an agency for gradual elimination of local collaborators. The paper also indicates some specific characteristics of these processes in individual Yugoslav nations and provinces.

The basic characteristic of the next stage is marked by the Constituent Assembly of the Anti-Fascist Council of National Liberation of Yugoslavia (AVNOJ), which was constituted as the common political representative body of Yugoslavia on November 26, 1942. The foundation of the AVNOJ was an expression of the decision by the Yugoslav nations to finish the Liberation War and at the same time to prevent the efforts of previous leading forces to restore the oppressive system of the Kingdom of Yugoslavia. This was followed by the establishment of national Anti-Fascist Councils, which took over the leadership of socio-political life in individual areas. A year later, at its second session on November 29 1943, the AVNOJ laid down in legal form what were to become the achievements of the revolution by the historical decisions taken at this time. In addition to the decision which announced a definite break with the old leading forces, the second fundamental decision of the AVNOJ was the adoption of the federal principle for the foundation of the new Yugoslavia, by means of which, the essential components of the national equality of all the Yugoslav nations and nationalities had already been created during the War.